

کتابخانه

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

گروه حقوق

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد حقوق عمومی

عنوان:

مبانی حق بر حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر کمال الدین هریسی نژاد

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر حسین فخر

دانشجو:

فرزانه فرهادی

سال تحصیلی ۱۳۹۲ - ۱۳۹۱

تقدیم به پدر بزرگوارم و مادر مهربانم

به پاس تنها ذره‌ای از مهربانی‌های بی‌نهایت و بی‌منتشان

سپاسگزاری

قبل از هر چیز خدای را شاکرم که هر چه دارم از کرم و لطف اوست و بر خود لازم می‌دانم از تمام کسانی که در آماده کردن این تحقیق مرا یاری کردند، صمیمانه تقدیر و تشکر کنم.

از خانواده خود، مخصوصاً پدر و مادرم که مهربانی و یاری‌شان در تمام مراحل زندگی با من بوده است و هر موفقیتی که دارم مدیون بزرگواری و تلاش ایشان هستم، تشکر می‌کنم. نور وجود ایشان همواره تاریکی ناامیدی را از من دور داشته است.

از استاد محترم راهنما، جناب آقای دکتر کمال‌الدین هریسی‌نژاد نهایت قدردانی را دارم که با دقت زیادی بنده را راهنمایی کردند و بدون راهنمایی ایشان این تحقیق هرگز به منزل نمی‌رسید و همواره بر خود خواهم بالید که دانشجوی ایشان بوده‌ام.

از استاد محترم مشاور، جناب آقای دکتر حسین فخر تشکر می‌کنم که علاوه بر استفاده از نظرات ایشان در تحقیق حاضر، تلاش‌های مجدانه ایشان در آموزش دانش حقوق همواره در خاطر من خواهد بود.

و نیز از همسر ارجمندم که در نوشتن تحقیق حاضر مرا یاری کردند نهایت قدردانی را دارم. ایشان با دقت و حوصله زیادی پژوهش حاضر را بازخوانی و ویرایش کردند و به ویژه در تدوین رویکرد جدید بخش اول مرا یاری دادند. در پایان هم سپاس خود را از برادر بزرگوار و خواهر مهربانم اعلام می‌کنم که در تمام دوره تحصیل مشوق من بوده و مشاورانی دلسوز در تمام زمینه‌های زندگی‌ام بودند.

نام خانوادگی دانشجو: فرهادی	نام: فرزانه
عنوان پایان نامه: مبانی حق بر حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران	
استاد راهنما: دکتر کمال‌الدین هریسی نژاد	استاد مشاور: دکتر حسین فخر
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: حقوق
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	گرایش: حقوق عمومی
دانشگاه: تبریز	دانشکده: حقوق و علوم اجتماعی
تاریخ فارغ‌التحصیلی: بهمن ۱۳۹۱	تعداد صفحه: ۱۸۰
کلید واژه‌ها:	
حریم خصوصی - حق خلوت - هستی‌شناسی نظام حقوقی ایران - حقوق بشر - کرامت - آزادی - برابری - امنیت - مالکیت	
چکیده:	
<p>امروزه حق بر حریم خصوصی در اسناد بین‌المللی حقوق بشر و نیز در حقوق اساسی اغلب کشورها یک حق بنیادین محسوب می‌شود. تحولات مدرن سیاسی در روابط شهروند-دولت و نیز پدیداری فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطاتی هم بر اهمیت آن افزوده است به گونه‌ای که در حال حاضر حمایت جامع از آن یک ضرورت به شمار می‌آید. ولی با این حال تا کنون در نظام حقوقی ایران قانون مستقلی که از این حق حمایت کند به تصویب نرسیده است و قوانین پراکنده نیز سطح حمایت کافی را در پی ندارند و بایستی مقنن ایران چاره‌ای در این زمینه بیاندیشد. اما در این میان ماهیت پیچیده و متعارض حق بر حریم خصوصی که چالش‌های اساسی میان حقوق فردی و حقوق جمعی مانند امنیت و حق عموم بر دانستن و گردش آزاد اطلاعات، به وجود می‌آورد، این نکته را خاطر نشان می‌سازد که تقنین در این حوزه امری دشوار است و برای موفقیت در این زمینه بایستی مفهوم واقعی و نیز حقوقی این حق شناخته شود و مبانی آن به عنوان اولین گام فرآیند منطقی تقنین، مورد بررسی قرار گیرد. پژوهش حاضر بدین منظور صورت گرفته است. بررسی ماهیت حق بر حریم خصوصی گویای این نکته است که این حق در رابطه فرد و جامعه تعریف می‌شود فلذا عناصر هستی‌شناختی آن عبارتند از: انسان، جامعه و رابطه میان فرد و جامعه. تعریف این عناصر در هر نظام حقوقی، رویکرد آن نظام حقوقی به حق بر حریم خصوصی را شکل می‌دهد. از سوی دیگر حق بر حریم خصوصی با حقوق بنیادین دیگر به ویژه کرامت، آزادی، برابری، امنیت و مالکیت خصوصی رابطه دوسویه دارد و مبانی مشترکی میان آنها قابل تعریف است. بنابراین شناسایی دقیق آنها می‌تواند مبانی حق بر حریم خصوصی را آشکارتر سازد. در نهایت سابقه حقوقی و به ویژه مصادیق فقهی حمایت از این حق وفق قاعده تلازم عقل و شرع می‌تواند مبنای مناسبی برای حمایت از حق بر حریم خصوصی ایجاد کند. این تحقیق در پی ضرورت پژوهش‌های مبنایی، در سه محور و طی سه بخش به بررسی مبانی هستی‌شناختی، بنیادهای حقوق بشری و مصادیق فقهی-حقوقی حق بر حریم خصوصی به عنوان راهنمایی برای تقنین منطقی پرداخته است.</p>	

فهرست محتویات

مقدمه	۱
بخش اول: مبانی هستی‌شناختی حق بر حریم خصوصی	۱۶
فصل اول - مفهوم‌شناسی حق بر حریم خصوصی	۱۷
گفتار اول - مفهوم لنوی حق بر حریم خصوصی	۱۹
گفتار دوم - مفهوم جامعه‌شناختی حریم خصوصی	۲۱
مبحث اول - مفهوم "حریم خصوصی" از رویکرد روانشناسی اجتماعی	۲۱
۱- عملکردهای قلمرو	۲۳
۲- انواع قلمرو	۲۴
مبحث دوم - تحول مفهومی-فرهنگی حق بر حریم خصوصی	۲۵
گفتار سوم - تعریف و مفهوم حقوقی حق بر حریم خصوصی	۳۰
مبحث اول - تحلیل توصیفی و هنجاری از مفهوم حق بر حریم خصوصی	۳۲
۱- حق بر حریم خصوصی به مثابه تکلیف دیگران	۳۵
۲- حق بر حریم خصوصی به مثابه رهایی از تعهد	۳۵
۳- حق بر حریم خصوصی به مثابه توانایی کنترل	۳۶
۴- حق بر حریم خصوصی به مثابه مصونیت	۳۸
مبحث دوم - ارزیابی تعاریف و ارائه تعریف مطلوب از حق بر حریم خصوصی	۳۹
گفتار چهارم - کارکردهای حق بر حریم خصوصی	۴۰
گفتار پنجم - موضوعات حق بر حریم خصوصی	۴۲
گفتار ششم - مفهوم "حریم خصوصی در فضای سایبر"	۴۴
فصل دوم: تحلیل هستی‌شناختی حق بر حریم خصوصی	۴۷
گفتار اول - رویکرد انسان‌شناختی اسلام	۴۸
گفتار دوم - رویکرد جامعه‌شناختی اسلام	۵۰
گفتار سوم - رابطه میان فرد و جامعه	۵۲
گفتار چهارم - تأثیر جهان‌بینی اسلامی در محتوای حریم خصوصی	۵۷
گفتار پنجم - حق بر حریم خصوصی در بستر تئوری سیاسی اسلام	۶۲
گفتار ششم - حریم خصوصی به عنوان برون‌داد هستی‌شناسی نظام حقوقی ایران	۶۶
گفتار هفتم - محدوده حریم خصوصی و الزامات ناظر بر آن	۶۸
بخش دوم: بنیادهای حقوق بشری حق بر حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران	۷۱

فصل اول - حقوق طبیعی به عنوان مبنایی برای حقوق بشر..... ۷۲

گفتار اول - تعریف حقوق طبیعی ۷۴

گفتار دوم - رابطه حقوق طبیعی و رویکردهای دینی ۷۶

فصل دوم - کرامت انسانی ۷۸

گفتار اول - مفهوم کرامت انسانی ۷۹

گفتار دوم - جایگاه کرامت در نظام حقوقی ایران ۸۰

گفتار سوم - نسبت کرامت با حق بر حریم خصوصی ۸۳

فصل سوم - حق بر امنیت ۸۳

گفتار اول - مفهوم حق بر امنیت ۸۴

گفتار دوم - امنیت در نظام حقوقی اسلام و ایران ۸۵

گفتار سوم - نسبت حق بر امنیت با حق بر حریم خصوصی ۸۶

فصل چهارم - حق بر آزادی ۸۷

گفتار اول - مفهوم حق بر آزادی ۸۸

گفتار دوم - حق بر آزادی در نظام حقوقی اسلام و ایران ۹۰

گفتار سوم - نسبت آزادی با حق بر حریم خصوصی ۹۵

فصل پنجم - حق بر برابری ۹۷

گفتار اول - مفهوم حق بر برابری ۹۷

گفتار دوم - نسبت عدالت با برابری ۱۰۰

گفتار سوم - حق بر برابری در نظام حقوقی اسلام و ایران ۱۰۶

مبحث اول - برابری در حقوق سیاسی ۱۱۲

مبحث دوم - برابری در حقوق اقتصادی ۱۱۲

مبحث سوم - برابری در حقوق اجتماعی - فرهنگی ۱۱۴

مبحث چهارم - برابری در حقوق قضایی ۱۱۴

مبحث پنجم - برابری در تکالیف ۱۱۵

مبحث ششم - توجه به تفاوتها ۱۱۵

گفتار چهارم - نسبت حق بر برابری با حق بر حریم خصوصی ۱۱۶

فصل ششم - حق بر مالکیت خصوصی ۱۱۷

گفتار اول - مفهوم حق بر مالکیت خصوصی ۱۱۸

گفتار دوم - حق بر مالکیت خصوصی در نظام حقوقی اسلام و ایران ۱۱۹

گفتار سوم - نسبت حق بر مالکیت با حق بر حریم خصوصی ۱۲۰

بخش سوم: مصادیق فقهی و حقوقی حمایت از حق بر حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران ۱۲۳

۱- فرمان حضرت امیرالمومنین علی (ع) به مالک اشتر ۱۲۵

۲- فرمان هشت ماده‌ای امام خمینی (ره) در زمینه حریم خصوصی ۱۲۵

فصل اول - شناسایی حریم خصوصی منازل و اماکن..... ۱۲۷

- گفتار اول - حمایت از حریم منزل در اسلام ۱۲۷
- گفتار دوم - حمایت از حریم منزل در نظام حقوقی ایران ۱۳۰
- گفتار سوم - استثنائات حریم خصوصی منزل در قوانین ایران ۱۳۱
- گفتار چهارم - حمایت از حریم خصوصی اماکن ۱۳۴
- مبحث اول - حریم خصوصی خودروها ۱۳۴
- مبحث دوم - حریم خصوصی محل کار ۱۳۵

فصل دوم - شناسایی حریم خصوصی جسمانی و روانی..... ۱۳۸

- گفتار اول - حمایت از حریم خصوصی جسمانی در اسلام ۱۳۸
- گفتار دوم - حمایت از حریم خصوصی جسمانی و روانی در نظام حقوقی ایران ۱۳۹
- مبحث اول - تفتیش عقیده ۱۳۹
- مبحث دوم - توقیف و بازداشت اشخاص ۱۴۰
- مبحث سوم - بازرسی اشخاص ۱۴۱
- ۱- بازرسی بدنی ۱۴۲
- ۲- توقیف و بازرسی بدون مجوز قضایی ۱۴۳
- ۳- بازرسی داخلی بدن ۱۴۴

فصل سوم - حریم خصوصی اطلاعاتی..... ۱۴۷

- گفتار اول - حمایت از حریم خصوصی اطلاعاتی در اسلام ۱۴۷
- گفتار دوم - اصول حمایت از حریم خصوصی اطلاعاتی در اسلام ۱۵۱
- گفتار سوم - حمایت از حریم خصوصی اطلاعاتی در نظام حقوقی ایران ۱۵۳
- گفتار چهارم - استثنائات حریم خصوصی اطلاعاتی در حقوق ایران ۱۵۷
- مبحث اول - حریم خصوصی مسئولین سیاسی و عمومی ۱۵۸
- مبحث دوم - رسیدگی علنی به اتهامات کیفری ۱۵۸
- مبحث سوم - اجرای علنی برخی مجازاتها ۱۵۹
- گفتار پنجم - مسئولیت ناشی از رازداری حرفهای برای حمایت از حریم خصوصی اطلاعاتی ۱۶۰
- مبحث اول - مسئولیت مشاغل عمومی در زمینه حفظ اسرار مردم ۱۶۰
- ۱- مسئولیت قضات و ضابطین در قبال اطلاعات ناشی از رسیدگی و محاکمه قضایی ۱۶۰
- ۲- مسئولیت مستخدمین و مأمورین دولتی در قبال مراسلات یا مخابرات یا مکالمات تلفنی ۱۶۱
- ۳- مسئولیت مأمورین مالیاتی ۱۶۱
- ۴- محرمانه بودن اطلاعات در آمارگیری ۱۶۲
- ۵- اطلاعات مربوط به پولشویی ۱۶۲
- ۶- مسئولیت اشخاص دارای اطلاعات نهانی در بازار بورس ۱۶۲
- ۷- مسئولیت مشاغل عمومی غیردولتی در قبال اطلاعات شهروندان ۱۶۳
- مبحث دوم - مسئولیت شاغلان بخش خصوصی ۱۶۳
- ۱- مسئولیت وکلا در حفظ اسرار موکلین ۱۶۳

۲- مسئولیت شاغلین حرفه پزشکی ۱۶۳

۳- مسئولیت اصحاب رسانه ۱۶۴

فصل چهارم - حریم خصوصی ارتباطاتی ۱۶۴

گفتار اول - حریم خصوصی مرسولات پستی ۱۶۵

گفتار دوم - حریم خصوصی ارتباطات تلفنی ۱۶۷

گفتار سوم - حریم خصوصی ارتباطات نوین ۱۶۷

مبحث اول - مسئولیت مقامات عمومی در تفتیش و توقیف داده‌ها و سامانه‌های مخابراتی ۱۶۸

مبحث دوم - مسئولیت واسطه‌های ارائه خدمات ارتباطاتی ۱۶۹

نتیجه‌گیری ۱۷۲

فهرست منابع ۱۷۴

ضمیمه - لایحه حمایت از حریم خصوصی ۱۸۲

مقدمه

نیاز به تنهایی و خلوت در مکان‌ها و اعصار مختلف برای نوع بشر یک نیاز طبیعی محسوب می‌شود، چنانکه برای سایر حیوانات نیز این یک نیاز طبیعی است.^۱ حفظ آزادی‌های اساسی، احساس امنیت، پوشاندن عیوب برای حفظ آبرو و شخصیت اجتماعی، تنظیم کیفیت و سطح روابط اجتماعی نیازهای حیاتی هر انسانی هستند که تنها با داشتن یک قلمرو خصوصی قابل کنترل، دست یافتنی است. علاوه بر نیازهای طبیعی و مادی فوق، داشتن تنهایی و خلوت برای نیازهای معنوی انسان نیز ضرورتی غیرقابل انکار است. آرامش روانی حاصل از خلوت فرصتی برای اندیشیدن و عبادت در جهت کمال فراهم می‌آورد و توانایی کنترل دسترسی به افراد، به انسان‌ها این اجازه را می‌دهد که شرایط لازم برای تکامل خود فراهم کنند.^۲ چنانکه نبی مکرم اسلام پیش از مبعوث شدن به رسالت، هر سال مدتی را در غار حراء به تنهایی و عبادت و تفکر می‌گذراند و به همین استناد نیز امروزه برخی از مکاتب عرفانی، خلوت برای تکامل را امری واجب می‌دانند.^۳

کارکردهای مختلف خلوت باعث می‌شود که توجیه نظری حق بر حریم خصوصی با روش‌ها و مبانی مختلفی توجیه‌پذیر باشد. رویکردهای دینی آن را شرط اختیار، کمال‌گرایی و درب امیدواری برای بازگشت به کمال از طریق توبه می‌دانند. روانشناسی اجتماعی^۴ آن را به عنوان یک رفتار غریزی و طبیعی شناسایی می‌کند که وجه مشترک میان انسان و حیوانات است. فلسفه‌های فردمحور با استناد به میل فطری و طبیعی انسان‌ها به داشتن قلمروی مستقل از دیگران جهت حفظ حقوق بنیادین خود، حقی به نام "حریم خصوصی" را مبنای اصلی سایر حقوق اساسی مانند آزادی، حق بر مالکیت و دارا شدن، حفظ شرافت و شخصیت اجتماعی، تأمین و حفظ امنیت و احساس آرامش و ... می‌دانند. رویکردهای اخلاقی با اصل قرار دادن کرامت بشری اظهار می‌دارند که از لوازم زندگی مبتنی بر کرامت انسانی اینست که تا وقتی رفتاری از انسان منجر به تجاوز به حقوق دیگران نمی‌شود، رفتارهای به ویژه مغایر با نرم‌های اجتماعی وی محرمانه بماند. احترام اجتماعی که از مهمترین خواسته‌های انسان امروز است تنها با حفظ جلوه شریفانه شخصیت اجتماعی هر فرد ممکن است و بایستی به افراد این حق را داد که دارای قلمرو و حریمی باشند که با کنترل آن مدیریت وجهه عمومی خود را در اختیار داشته باشند.^۵ و بالاخره می‌توان نوعی عملگرایی را شناسایی کرد که به کمک توجیه این حق می‌شتابد مانند اینکه بدون تعریف حریمی برای انسان انتظام روابط میان ایشان چه به لحاظ اجتماعی و چه به

¹ Moore, Adam, "privacy: its meaning and value", *American philosophical quarterly*, vol.40, n.3, July 2003, p. 215

² Ibid. p. 216

^۳ خلوت، از آداب صوفیه به حساب می‌آید و به معنای اعتکاف همراه با عبادت و ریاضت در فضایی بسته و خالی است. با وجود مناسبت مفهومی میان عزلت‌گزینی و خلوت نشینی، کناره‌جویی از خلق، شرط لازم برای خلوت‌نشینی نبود و سالک می‌توانست با وجود زندگی در میان مردم، هر چند وقت، مدتی را به خلوت بگذراند و مجدداً به اجتماع بازگردد. چنان که شیوه پیامبر (ص) پیش از بعثت نیز همین بود. سالک می‌تواند به هنگام خلوت، از انبوه دریافت‌های بیرونی حواس پنجگانه و به ویژه از دیدن و شنیدن و نیز گفتن زائد، خلاصی یابد و بدین وسیله امکان تمرکز خاطر بهتر، فراهم می‌آید. بسته شدن درهای حواس پنجگانه، مهم‌ترین ساز و کاری است که در هنگام خلوت نشینی، سالک را برای آغاز دریافت‌های عالی روحانی آماده می‌سازد که آداب بسیاری نیز برای آن ذکر کرده‌اند. برای اطلاع بیشتر ر.ک: زروانی، مجتبی، «خلوت در تصوف»، مجله مطالعات عرفانی، شماره ۱، تابستان ۱۳۸۴، صص ۱۳۷-۱۳۴

^۴ «روانشناسی اجتماعی» عبارت است از: علم درک و تبیین چگونگی نفوذ‌پذیری افکار و احساسات و رفتارهای افراد از حضور واقعی یا خیالی یا ضمنی دیگران. برای اطلاع بیشتر ر. ک: بدار، لوک و دیگران، «روانشناسی اجتماعی»، ترجمه حمزه گنجی، نشر ساوالان، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۳، ص ۸

⁵ Post, Robert C., "Three Concepts of Privacy", *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, Paper 185, 2001, p. 2092, available at: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/185

لحاظ حقوقی ممکن نیست و یا در عصر جدید در صورت فقدان حمایت‌های قانونی و فنی کافی از داده‌های شخصی و حریم خصوصی، مردم رغبت چندانی برای استفاده از فضاهای تبادل اطلاعات و ارتباطات که لازمه زیست نوین است، نخواهند داشت و امکان توسعه فضای اطلاعاتی و ارتباطاتی عملاً ناممکن می‌شود و مصالح اجتماعی اقتضا می‌کند که برای توسعه این فناوری‌ها، حمایت‌های لازم از این حق صورت گیرد.^۱

بنابراین از یکسو احساس نیاز طبیعی به حریم خصوصی و از سوی دیگر مبانی مختلف توجیهی برای این حق، باعث می‌شود که حق بر حریم خصوصی یک حق اجماعی و جهانشمول باشد و در زمان‌ها و مکان‌های مختلف مورد تأیید قرار گیرد. از سوگند بقرات که به ۳۰۰ سال قبل از میلاد برمی‌گردد^۲ تا فرمان امیرالمؤمنین به مالک اشتر در صدر اسلام^۳ تا قواعد بین‌المللی عصر حاضر همه بر حمایت از این حق تأکید کرده‌اند. چنانکه مرور اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که امروزه این حق، یک حق اساسی برای ابناء بشر تلقی می‌شود و در تمام اسناد مهم حقوق بشری و قوانین اساسی بسیاری از کشورها از آن حمایت شده است. حمایت از این حق در ماده ۱۲ و ۱۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر^۴، ماده ۱۸ اعلامیه اسلامی حقوق بشر^۵، ماده ۱۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۶، ماده ۱۱ کنوانسیون آمریکایی

^۱ اصلانی، حمیدرضا، سجادی، سیدهادی، «مبانی نظری حمایت از حریم خصوصی با تأکید بر حریم خصوصی در جامعه اطلاعاتی»، مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین‌المللی فناوری اطلاعات و دانش، تهران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۸۴، ص ۲

^۲ از سوگند بقرات، پزشک از نظر اخلاقی متعهد می‌شود که اسرار بیماران را حفظ کرده. آنها را فاش نکند. او سوگند می‌خورد: «آنچه در حین انجام دادن حرفه خود و حتی خارج از آن درباره زندگی مردم خواهم دید یا خواهم شنید که نباید فاش شود به هیچ کس نخواهم گفت. زیرا این قبیل مطالب را باید به گنجینه اسرار سپرد».

برای اطلاع بیشتر ر.ک: اسکندری، مصطفی، «ماهیت و اهمیت حریم خصوصی»، نشریه حکومت اسلامی، سال پانزدهم، شماره چهارم، زمستان ۸۹، ص ۱۶۵
^۳ «از رعیت آنان را که عیب‌جو ترند از خود دور کن، زیرا مردم عیب‌جوی دارند که رهبر امت در پنهان داشتن آن از همه سزاوارتر است، پس مباد آنچه بر تو پنهان است آشکار گردانی و آنچه که هویداست بپوشانی، که داوری در آنچه از تو پنهان است با خدای جهان می‌باشد. پس چندان که می‌توانی زشتی‌ها را بپوشان، تا آن را که دوست داری بر رعیت پوشیده ماند، خدا بر تو بپوشاند. گره هر کینه‌ای را در مردم بگشای و رشته هر نوع دشمنی را قطع کن و از آنچه که در نزد تو روشن نیست کناره گیر». ر.ک: نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، چاپ دوم، ۱۳۷۹ ق.م، انتشارات پارسیان، نامه ۵۳/۵، ص ۵۶۹

^۴ طبق ماده ۱۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر، هر کسی حق زندگی خصوصی، آزادی و امنیت شخصی دارد. ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر مقرر می‌دارد: «حریم خصوصی، خانواده، خانه و مکاتبات، آبرو و حیثیت افراد نباید مورد تعرض و مزاحمت واقع شود. هر کس این حق را دارد که علیه چنین مزاحمت‌هایی مورد حمایت قرار گیرد.» لازم به ذکر است که دولت ایران به اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی به عنوان دو سند مهم بین‌المللی در زمینه حفظ حریم خصوصی به عنوان اساسی‌ترین حقوق بشری ملحق شده است.

^۵ اعلامیه حقوق بشر اسلامی قاهره (۱۹۹۰) با تأکید بر خلیفه الله بودن انسان و عدم برتری افراد بر یکدیگر به جز در تقوا، بر حمایت از زندگی شخصی و حریم خصوصی انسان اشاره نموده است. این اعلامیه آسودگی در زندگی شخصی را در بند الف از ماده ۱۸ از حقوق انسان‌ها می‌خواند و در بند ب همین ماده، استقلال و عدم دخالت در زندگی خصوصی را نیز از حقوق وی ذکر می‌کند. سپس در بند ج مسکن انسان را دارای حرمت شناخته و ورود بدون اجازه در آن را ممنوع می‌شمارد. این ماده مقرر می‌کند:

ماده ۱۸ اعلامیه اسلامی حقوق بشر مصوب ۵ اوت ۱۹۹۰ یا ۱۵ مرداد ۱۳۶۹ اجلاس وزرای امور خارجه سازمان کنفرانس اسلامی در قاهره می‌گوید:

- ا- هر انسانی حق دارد که نسبت به جان و دین و خانواده و ناموس و مال خویش در آسودگی زندگی کند .
- ب- هر انسانی حق دارد که در امور زندگی خصوصی خود (در مسکن و خانواده و مال و ارتباطات) استقلال داشته باشد و جاسوسی یا نظارت بر او با مخدوش کردن حیثیت او جایز نیست و باید از او در مقابل هر گونه دخالت زور گویانه در این شئون حمایت شود.
- ج- مسکن در حالی حرمت دارد و نباید بدون اجازه ساکنین آن یا بصورت غیر مشروع وارد آن شد و نباید آن را خراب یا مصادره کرد یا ساکنینش را آواره نمود

^۶ ماده ۱۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مقرر می‌کند: «هیچ کس نباید در زندگی خصوصی و خانواده و اقامتگاه یا مکاتباتها مورد مداخله‌های خودسرانه بدون مجوز» یا خلاف قانون قرار گیرد و همچنین شرافت و حیثیت او نباید مورد تعرض غیرقانونی واقع شود. هر کس حق دارد که در برابر این‌گونه مداخله‌ها یا تعرض‌ها مورد حمایت قانون قرار گیرد.» برای دستیابی به متن اسناد بین‌المللی حقوق بشر به سایت مرکز اطلاعات سازمان ملل متحد-تهران به آدرس زیر رجوع کنید:

حقوق بشر، ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی^۱، ماده ۱۴ کنوانسیون سازمان ملل در مورد حقوق کارگران مهاجر و ماده ۱۶ کنوانسیون سازمان ملل در مورد حمایت از کودکان، مورد تأکید قرار گرفته است. همچنین در تمام کشورها، حمایت از مفاهیم و منافع مختلف مرتبط با حریم خصوصی، یک عملکرد محوری برای حکومت‌ها می‌باشد. به این معنی که قانون اساسی بسیاری از کشورها حریم خصوصی جسمانی، منازل، اطلاعاتی و ارتباطاتی شهروندان را با محدود کردن دستیابی حکومت و سایر شهروندان به منزل، دارایی و خود اشخاص حمایت می‌کنند.^۲ چنین اجماعی برای شناسایی این حق در مناطق و کشورهایی با فرهنگ‌های مختلف و کاملاً متفاوت قابل توجه است و در کمتر زمینه‌ای قابل حصول است. اما باید توجه داشت صرف ایجاد اجماع در پذیرش اصل این حق برای شناسایی چهارچوب حقوقی این حق کافی نیست و تفاوت در مبانی توجیه حق، تفاوت‌هایی را در تعریف و اجرای این حق موجب می‌شود که در این نوشتار به دنبال این بحث در نظام حقوقی ایران خواهیم بود.

بیان مسأله

علیرغم این اجماع، جالب است که حق بر حریم خصوصی به لحاظ قانونگذاری در کشورهای غربی تا اوایل دهه ۱۹۷۰ به اندازه کافی مورد توجه نبود. زیرا پس از تشکیل دولت‌های نوین و سپری شدن زمان کافی از تشکیل نظام‌های سیاسی و حقوقی جدید، وضعیت حقوقی شناخته‌شده‌ای ایجاد شد که در آن روابط دولت-شهروند، به خوبی شناسایی شدند و به جز موارد مصرح قانونی هیچ حقی برای حکومت در ورود غیر قانونی به "حریم خصوصی" دیگران تصور نمی‌شد. از سوی دیگر، شهروندان هم ابزار غیرمعمول برای تجاوز به حق حریم خصوصی دیگران را در اختیار نداشتند. بنابراین دولت‌ها نیازی به تدوین قانون جامع در این زمینه احساس نمی‌کردند و با چند ماده محدود، قادر به حمایت از این حق بودند. تا اینکه تحولات فناورانه در حوزه اطلاعات و ارتباطات، ابزارهای قدرتمندی برای گردآوری، پردازش، افشا و انتقال داده‌های شخصی شهروندان فراهم کرده و موضوع حریم خصوصی شهروندان را به دغدغه اصلی عصر حاضر تبدیل نمودند. با استفاده از این فناوری‌های پیشرفته، دولت‌ها، شرکت‌های بخش خصوصی و رسانه‌ها به عوامل تهدید حریم خصوصی شهروندان تبدیل شده‌اند. اما در این میان نکته قابل توجه اینست که هیچیک از این عوامل در زندگی امروز قابل حذف نیستند و به عبارتی فناوری، دولت، شرکت‌ها و رسانه‌ها عناصر غیرقابل اجتناب زیست نوین به

^۱ ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی مقرر می‌کند: «هرکس حق دارد که حرمت زندگی خصوصی و مکاتبه‌های وی حفظ شود. در اعمال این حق، مراجع عمومی هیچ‌گونه مداخله‌ای نخواهند کرد. مگر طبق قانون و در جامعه دموکراتیک مطابق با آنچه برای منافع امنیت ملی، سلامت عمومی، رفاه اقتصادی کشور، حفظ نظم و پیش‌گیری از جرم، حمایت از بهداشت یا اخلاقیات یا حمایت از حق‌ها و آزادی‌های دیگران لازم باشد.»

^۲ اصل ۱۰ قانون اساسی هلند و اصل ۶ قانون اساسی سوئد یک حمایت از تمام اشکال حریم خصوصی را همزمان ارائه می‌کند. اصل ۱۵ قانون اساسی کلمبیا، اصل ۲(۵) قانون اساسی پرو و از قوانین جدید اصل ۲۶ قانون اساسی استونی، اصل ۳۴ قانون اساسی اسلونی، اصل ۲۳ قانون اساسی روسیه هر کدام به نوعی از این حق اساسی حمایت می‌کنند. اصل ۱۷ قانون اساسی اسپانیا حریم خصوصی جسمانی و اصل ۱۸ این قانون حرمت و حیثیت زندگی خصوصی و خانوادگی افراد و نیز حریم خصوصی منازل، حریم خصوصی ارتباطات و حریم خصوصی اطلاعاتی ایشان را مورد حمایت اعلام کرده است. در قانون اساسی بلژیک اصل ۱۵ راجع به حریم خصوصی منزل، اصل ۲۲ راجع به حرمت زندگی خصوصی و خانوادگی کلیه آحاد جامعه و اصل ۲۹ مربوط به حریم خصوصی مراسلات است. در کره جنوبی نیز اصل ۱۲ حریم خصوصی جسمانی، اصل ۱۶ حریم خصوصی منزل، اصل ۱۷ زندگی خصوصی افراد، اصل ۱۸ حریم خصوصی مراسلات را حمایت می‌کند. قوانین اساسی کشورها از نرم‌افزار لوح حق که از سایت مرکز پژوهش‌های مجلس به آدرس زیر قابل دریافت است، مورد مطالعه قرار گرفته است:

http://rc.majlis.ir/fa/content/law_cd

شمار می‌روند و بایستی میان منافع ناشی از آنها و حق بر حریم خصوصی توازن برقرار کرد. این امر باعث شده است که حمایت از این حق، به یک مسأله حقوقی قابل تأمل تبدیل شود.

۱- فناوری‌های نوین:

حتی پس از پیدایش کامپیوتر نیز پیش‌بینی اینکه فضای سایبر به شکل امروزی خود با این سرعت ایجاد شود مشکل بود. مینیاتوری شدن پردازنده‌ها علاوه بر ایجاد امکان ارتباطات جهانی باعث به وجود آمدن کامپیوترهای شخصی قابل حمل پر قدرت نیز شد. توان شگفت‌انگیز کامپیوترها در محاسبات منطقی و نیز ایجاد بایگانی‌های الکترونیکی پر ظرفیت و کم حجم و همچنین انتقال سریع داده‌ها از طریق شبکه‌های کامپیوتری باعث وارد شدن تکنولوژی اطلاعات در تمامی شؤون زندگی شد. حکومت‌ها، شرکت‌ها، بیمارستان‌ها و افراد هر روز بیشتر به کامپیوتر وابسته می‌شوند و اجرای بسیاری از عملکردهای دیگر زندگی مثل درمان‌های پزشکی و کنترل ترافیک هوایی در اختیار رایانه‌ها قرار می‌گیرند. کامپیوترها برای ذخیره‌سازی داده‌های سری از نوع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به کار می‌روند. این کاربرد به همراه انتقال گسترده و بدون توقف این داده‌ها در فضای سایبر، آماج‌های لذت بخشی برای ارتکاب رفتارهای مجرمانه و ضد اجتماعی به وجود آورده است. همه آنچه مجرمین به دنبال آن هستند در یکجا جمع شده‌اند. توانایی دستیابی به بسیاری از سیستم‌های کامپیوتری با امکانات نسبتاً ساده نیز باعث افزایش میزان آسیب‌پذیری این سیستم‌ها شده است.^۱ اکنون، بسیار به ندرت می‌توان یک پایگاه اطلاع رسانی پیدا کرد که بتواند در برابر هک‌های کامپیوتری غیرقابل نفوذ باشد. تمام ارتباطات الکترونیکی در معرض رهگیری و نظارت دیگران قرار دارد. به طوری که شخص دیگری غیر از دریافت کننده پیام می‌تواند به آسانی به آن پیام دسترسی پیدا کرده و آن را بخواند. انباشت روزافزون داده‌های شخصی در فضای سایبر، به اندازه‌ای است که کسب و پردازش داده‌های مربوط به آن نیم‌رخ شخصیت فرد را عیان می‌کند و امنیت و حقوق اساسی وی را به مخاطره می‌اندازد. امکانات جانبی فناوری‌های نوین اطلاعاتی مانند پست الکترونیکی، شبکه‌های اجتماعی و پایگاه‌های اشتراک مقالات نیز این مخاطرات را افزایش می‌دهند و الحاق فناوری‌های دیگری همچون دستگاه‌های عکسبرداری مخفیانه مثل تلفن‌های همراه دارای دستگاه فیلمبرداری و عکسبرداری، لنز زوم و ابزارهای شنود باعث شده است که دستیابی به خلوت‌ترین بخش‌های زندگی شهروندان میسر شود. حتی اطلاعات شخصی افراد که به طرق مشروع به دست آمده‌اند ممکن است برای منظوری غیر از آنچه در تحصیل آنها مدنظر بوده است مورد استفاده قرار گیرد. افراد جامعه ممکن است کاملاً ناآگاه باشند که چنان اطلاعاتی راجع به آنها جمع‌آوری و نگهداری می‌شود.^۲ فناوری‌های آینده مانند فناوری‌های مرتبط با مغز و حافظه می‌تواند این وضعیت را نابسامان‌تر نیز بکند. این نکات نشان می‌دهند که علیرغم همه فواید فناوری‌های نوین، برای تسهیل زندگی، می‌توان نتایج فاجعه‌باری برای آنها متصور بود که برای پیشگیری از این نتایج سوء، می‌بایستی ابزارهای جدیدی نیز در قالب حمایت‌های ویژه قانونی برای حمایت از حریم خصوصی ایجاد شود.^۳

^۱ دزیانی، محمدحسن، جرایم کامپیوتری، جلد اول، سازمان مدیریت و برنامه ریزی، شورای عالی انفورماتیک، چاپ محدود، ۱۳۷۶، ص ۱۵

^۲ انصاری، باقر، «حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام، تطبیقی و ایران»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۶، زمستان ۱۳۸۳، صص ۲ و ۳

^۳ برای نظر مشابه ر.ک: رحمدل، منصور، «حق انسان بر حریم خصوصی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران)، شماره ۷۰، زمستان ۱۳۸۴، ص ۱۲۱

۲- دولت‌ها:

چالش میان عملکرد دولت‌ها و رعایت حق بر حریم خصوصی شهروندان از دو جنبه ایجاد می‌شود: اول نیاز دولت‌ها به اطلاعات جامع که خطر سوء استفاده از آنها را نیز در پی دارد و دوم لزوم مداخله دولت برای حمایت از منافع عمومی همچون امنیت و حتی آزادی‌های شهروندی است که خود می‌تواند عاملی برای دخالت دولت در خلوت شهروندان و ایجاد محدودیت در آزادی‌های ایشان گردد.

امروزه در روابط دولت-فرد، انجام صحیح تکالیف دولت مستلزم داشتن اطلاعات جامع درباره شهروندان است. به دلیل یک نیاز ناگزیر در جامعه اطلاعاتی که توقف آن امکانپذیر نیست، اطلاعات بسیار حساس و بالقوه زیان‌آور شهروندان جمع‌آوری می‌شود. قوه مجریه راجع به توان مالی و اعتباری، توانایی کسب بیمه، اطلاعات بهداشتی و سلامتی، سوابق کاری و استخدامی و سابقه آموزشی شهروندان داده‌های گسترده‌ای دارد. قوه قضاییه با تحقیقاتی مبتنی بر تعیین اجباری هویت، آزمایش مواد مخدر، تجسس بدنی یا تفتیش اماکن، انجام آزمایش‌های ژنتیک و دروغ‌سنج اطلاعات حساسی در مورد شهروندان به دست می‌آورد. لذا حجم داده‌های ذخیره شده در نهادهای دولتی و پایگاه‌های داده و نیز اطلاعات فاش شده برای مؤسسات ارائه‌کننده خدمات اینترنتی به اندازه‌ای زیاد است که باعث ایجاد همزاد مجازی و نسخه الکترونیکی هر شخص در این فضا می‌شود. این همزاد قابل تعقیب و ردیابی است و خصوصی‌ترین اطلاعات فرد را قابل دستیابی نموده است.^۱ بدون تردید استفاده دولت‌ها از تکنولوژی برای کسب اطلاعات درباره افراد، یکی از بزرگترین خطرهایی است که استقلال شخصی و خوشبختی افراد را تهدید می‌کند. زیرا میزان قدرت دولت بسیار زیاد است که می‌تواند با مهارت کافی از آن جهت نقض حریم خصوصی استفاده کند^۲ به گونه‌ای که عملاً اطلاعات راجع به اشخاص امروزه تبدیل به یک عامل قدرت و خطر بالقوه برای آزادی شهروندان شده است. مدیر پیشین بخش جامعه اطلاعاتی یونسکو در حمایت از حریم خصوصی نکاتی تکان‌دهنده را گوشزد کرده است. او می‌گوید ایالات متحده آمریکا با همکاری انگلستان، کانادا، استرالیا و نیوزیلند از شبکه‌های اطلاعاتی که در اختیار دارند، برای شنود، کنترل و پردازش اطلاعات روزانه بیش از سه میلیارد پیام تلفنی، دورنگار و پست الکترونیکی در سراسر دنیا استفاده می‌کنند و هر گونه حرکت و فعالیت افراد در خانه و محل کار و مکان فراغت و مانند آن را تحت کنترل دارند.^۳ سابقاً نیز سوء استفاده از این داده‌ها فجایع بزرگی در تاریخ به وجود آورده است. زمانیکه آلمان نازی در ۱۹۴۰ به کشورهای دانمارک، نروژ، هلند، بلژیک، لوکزامبورگ و فرانسه تجاوز کرد، سازمان امنیت آلمان (SD) در همه این کشورها سیستم پیشرفته‌ای از بایگانی‌های راجع به اطلاعات شهروندان پیدا کرد. این سازمان برای تعیین اینکه چه کسانی یهودی یا از نسل یهود هستند، چه کسانی ولگرد و خانه به دوش هستند یا به گروه‌های چپ مثل کمونیست‌ها رأی داده‌اند یا به مخالفان نازیها مثل دانشگاه‌های لیبرال کمک کرده‌اند یا چه کسانی اعضای فراماسونری هستند از این بایگانی‌ها استفاده کرد. چنین

^۱ حسنی، جعفر، حمایت کیفری از حریم خصوصی در فضای سایبر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۵، ص ۱۵ و گزارش حمایت از داده، دبیرخانه شورای عالی انفورماتیک، ۱۳۸۱، ص ۱۴، قابل دسترس در:

<http://www.shci.ir/Portal/File/ShowFile.aspx?ID=0aa6e1fe-4f87-4214-8769-e7013a3371c1>

^۲ انصاری، باقر، همان، ص ۴

^۳ معتمدنژاد، کاظم، جامعه اطلاعاتی، اندیشه‌های بنیادی، دیدگاه‌های انتقادی و چشم‌اندازهای جهانی، تهران، نشر پدیده گوتنبرگ، ۱۳۸۴، صص ۳۳۲-۳۳۴

اشخاصی توسط گشتاپو (نام اختصاری نیروی پلیس مخفی آلمان نازی) به بازداشتگاه زندانیان سیاسی انتقال داده می‌شدند یا کشته می‌شدند. به عبارتی پس از تجاوز به هر کشوری وظیفه SD جمع‌آوری اطلاعات شهروندان بود و کشورهایی که از سیستم پیشرفته ثبت اطلاعات استفاده می‌کردند کار SD را قبلاً برایش انجام داده بودند.^۱

جنبه دومی که در اینجا اهمیت دارد لزوم مداخله دولت در حفظ منافع عمومی است. حفظ و دوام یک نظام اجتماعی، منوط به وجود اهداف و آرمان‌های مشترک، نظام ارزشی و هنجارهای مورد اتفاق، ثبات و امنیت نسبی و حفظ یکپارچگی درونی در مقابل تهدیدات خارجی است. اینها واقعیاتی است که حتی در لیبرالیستی‌ترین جوامع هم به طور جدی مدنظر قرار می‌گیرد و با عناصر مخلاً آن به شدت مقابله می‌شود. چرا که بروز خلل در هر یک از ارکان برپادارنده نظام اجتماعی، بستر مساعد برای ظهور همان آزادی‌های فردی و اجتماعی را آشفته و مشوش می‌نماید و امکان بهره‌مندی از آن را پیشاپیش منتفی می‌سازد. از همین روست که تمامی جوامع، اعم از لیبرال و غیر لیبرال، با غمض نظر از مبانی تئوریک نه تنها مرز آزادی را تنها با آزادی دیگران تعیین می‌کنند، محدوده‌های دیگری چون لزوم حفظ ثبات و آرامش نسبی، تضمین امنیت و استقلال کشور و مراعات اخلاقیات و هنجارهای اجتماعی را بدان افزوده‌اند.^۲

از طرف دیگر، امنیت‌محوری می‌تواند ابزاری به نام شهروند علیه شهروند باشد. چنانکه پس از حوادث ۱۱ سپتامبر امنیت‌محوری در کشورهای غربی به ویژه آمریکا موجب اعتراض حقوقدانان و رسانه‌ها شده است. اقتضای جوامع باز سیاسی و اقتصادی امروز و ایجاد روابط سالم دولت-فرد، ایجاد و تضمین آزادی‌های فردی مانند آزادی بیان و آزادی جریان اطلاعات است. هیچیک از این ارزش‌ها نباید به نام دیگری به مسلخ برده شود. لازمه حیات معقول برقراری توازن میان منافع فردی و اجتماعی است که برقراری چنین توازنی نیازمند رعایت اصول و الزامات اساسی حمایت از حریم خصوصی است. اگر به دلیل حمایت از حق بر حریم خصوصی، محدودیت بیش از حدی بر دولت اعمال شود، منافع عمومی دچار خدشه می‌شود و از سوی دیگر ماهیت آسیب‌پذیر حریم خصوصی بیانگر آنست که اعطای اختیار بیش از حد به دولت نیز موجب تضییع حقوق فردی می‌شود.

این تعارض میان حقوق فردی و منافع جمعی تنها در صورتی به توازن مطلوب می‌رسد که مطالعات دقیقی در باب مبانی حقوق فردی و جمعی و رابطه میان فرد و جامعه در منابع اصلی حقوق هر کشوری صورت گیرد که این منابع بنیادین در حقوق ایران عبارتند از حقوق اسلام و حقوق اساسی ایران که در این پژوهش به تفصیل به این موضوع خواهیم پرداخت.

۳- شرکت‌های بخش خصوصی:

^۱ Roos, Anneliese, The law of data (Privacy) protection, PHD thesis, University of South Africa, 2003, p2. Available at: <http://uir.unisa.ac.za/handle/10500/1463>

^۲ شجاعی زند، علیرضا، «برداشتی همساز و موزون از آزادی و عدالت در قانون اساسی»، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۸۵ و ۱۸۶، بهمن و اسفند ۱۳۸۱، ص ۶۰

اتاق بازرگانی بین‌المللی از شهروندان می‌خواهد که اجازه دهند تا اطلاعات شخصی ایشان که به رشد اقتصادی کمک می‌رساند، در اختیار شرکت‌ها قرار گیرد. شرکت‌ها از این طریق می‌توانند سلاقی مصرف‌کنندگان کالاها را حدس بزنند و بر اساس آن کالاهای خدماتی و تولیدی بهتری را فراهم نمایند و از این طریق رضایت‌مندی مشتریان را که همان صاحبان داده‌های شخصی هستند، بیشتر جلب کنند. مثلاً در یک مورد بانک‌ها و مؤسسات اعتباری، با کسب اطلاع از خصوصیات اعتباری مشتریان، اعتبارات بیشتری با بهره کمتر در اختیار ایشان قرار دادند. این کار موجب شد حدود ۱۳۰ میلیارد دلار در یک سال به نفع مشتریان و اماها صرفه‌جویی شود.^۱ از سوی دیگر امکانات فناوری‌های اطلاعات نیز امکان گردآوری و پردازش حجم عظیمی از داده‌ها را فراهم کرده است تا جایی که امروزه اطلاعات شخصی ارزش اقتصادی پیدا کرده‌اند و خرید و فروش داده‌های شخصی در فضای سایبر به یک تجارت چند میلیارد دلاری تبدیل شده است. لذا شرکت‌های تجاری فعال در زمینه‌های جمع‌آوری و پردازش اطلاعات می‌کوشند با شیوه‌های مجاز و غیرمجاز این گونه اطلاعات را گردآوری کنند و به مؤسسات خواستار آنها بفروشند.^۲ همچنین بخش خصوصی برای کنترل کارکنان خود و نیز درک سلاقی مشتریان و بازاریابی هدفمند از ابزارهایی استفاده می‌کنند که حریم خصوصی آنها را در معرض تهدید قرار می‌دهند. ابزارهایی مثل شنود مکالمات تلفنی کارمندان، بررسی اطلاعات درون رایانه‌ها، نظارت ویدئویی و کنترل وبسایت‌هایی که کارکنان به آن مراجعه می‌کنند و نیز کسب اطلاعات گسترده و غالباً غیرضروری از مشتریان، رصد سایت‌ها و جستجوی مشتریان در فضای اینترنت به وسیله نرم‌افزارهای رایانه‌ای، ابزارهایی هستند که به راحتی می‌توانند ناقض حریم خصوصی باشند.

۴- رسانه‌ها:

در جوامع گسترده و پیچیده امروز که کسب اطلاعات موثق و جامع برای شهروندان عادی امری دشوار و در اغلب موارد ناممکن است، رسانه‌ها گوش شنوا و چشم بینای مردم هستند. بدون تردید حیات دموکراسی بسته به جریان آزاد اطلاعات است و رسانه‌ها ابزار اصلی برقراری این جریان آزاد هستند. اما تلاش برای جذب مخاطب و بهره‌برداری اقتصادی از این رسانه‌ها باعث می‌شود صاحبان رسانه‌ها از کارکرد اصلی آنها به نفع منافع شخصی خود منحرف شوند و مسائلی را در اخلاق حرفه‌ای رسانه‌ای پدید آورند. به کلی پنج مسئله اصلی، رابطه اخلاقی رسانه‌ها را با افراد، گروه‌ها و جامعه شکل می‌دهد که عبارت‌اند از:

«تجاوز به زندگی خصوصی افراد»، «حقیقت‌جویی و تخلف از آن»، «بهره‌برداری نامشروع و سوءاستفاده»، «خشونت و جنایت» و «مشارکت مردم و یا فقدان آن در ارتباطات رسانه‌ای»^۳ که در این میان حق بر حریم خصوصی از اهمیت خاصی برخوردار است. رسانه‌ها می‌توانند به راحتی حق تصمیم‌گیری مستقلانه در موضوعات مربوط به زندگی خصوصی

^۱ International Chamber of Commerce, "Privacy Toolkit: An international business guide for policymaker", Paris, France, 2003, pp. 9-10, available at: http://intgovforum.org/Substantive_1st_IGF/privacy_toolkit.pdf

^۲ معتمدنژاد، کاظم، همان، صص ۳۳۲-۳۳۴

^۳ مولانا، حمید، الگوی مطبوعات و رسانه‌های اسلامی، نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ۱۳۸۲، صص ۱۳۲

شهروندان را مورد حمله و تعرض قرار دهند.^۱ همچنین گسترش ابزارهای رسانه‌ای جدید مخاطب‌محور مانند سایت‌های اشتراک فیلم و عکس باعث سهولت دسترسی به این رسانه‌ها از سوی مردم عادی شده است که گاه سوءاستفاده شهروندان از این رسانه‌ها نیز موجب افشاء اطلاعات خصوصی دیگران به ویژه افراد مشهور می‌شود. در سال‌های اخیر افشاء فیلم‌ها و عکس‌هایی از خوابگاه‌های دخترانه و استخرهای زنانه و نیز زندگی خصوصی هنرمندان در ایران پرورنده‌های تأسف‌برانگیزی ایجاد کرده است. بدین ترتیب تجاوز به زندگی خصوصی افراد در رأس مسائل اخلاقی رسانه‌ها قرار می‌گیرد و به دلیل اهمیت موضوع، اصل ششم «اصول بین‌المللی اخلاق حرفه‌ای در روزنامه‌نگاری»^۲ که پایه‌ای برای تدوین قوانین در سطوح ملی و منطقه‌ای محسوب می‌شود، به این موضوع اختصاص یافته است.^۳ در این اصل تصریح شده است: احترام به حق فردی، حفظ حریم و اسرار خصوصی و شئون انسانی که با قوانین ملی و بین‌المللی مربوط به حفظ حقوق و شهرت افراد و ... هماهنگ است، بخشی جداناپذیر از معیارهای حرفه‌ای روزنامه‌نگاری به شمار می‌آید.^۴ از سوی دیگر حق بر حریم خصوصی نیز در مواردی مانند حقایق سیاسی یا فعالیت‌های اصحاب قدرت می‌تواند دستاویزی برای پنهان‌کاری قرار گیرد. بحث‌های مربوط به حق دانستن در مواردی که مسائل سیاسی و همگانی و درآمدهای مالیاتی و مخارج عمومی مطرح است از حق بر حریم خصوصی مهمتر است و تحقیقاً می‌پذیریم که ممکن است به دلایل دموکراتیک و سیاسی به صراحت لازم باشد که راجع به کاندیداهای انتخاباتی یا هر نوع قدرت سیاسی بیشتر بدانیم.^۵ اما زمانی که مسائل همگانی در میان نیست، موضوع لاینحل «حق آگاهی از مسائل» اهمیت خود را از دست می‌دهد. در چینی مواردی منطقی و استدلال ارائه شده برای عقلانی جلوه دادن حق مردم به آگاهی یافتن از مسائل و توجیه نقض حریم خصوصی افراد و افشاگری از سوی گزارشگران آن سست و بی‌پایه است.^۶ بدین ترتیب با توجه به تعارض منافع بایستی حق دسترسی به اطلاعات به نحوی مشخص با حریم خصوصی متعادل شود. برقراری این تعادل نیز مستلزم درک دقیق مبانی هر یک از این منافع متعارض است.

مجموع مخاطراتی که از فناوری‌ها، دولت‌ها، شرکت‌ها و رسانه‌ها ایجاد می‌شود بیانگر آنست که امروزه اطلاعات خصوصی راجع به اشخاص تبدیل به یک عامل قدرت و خطر بالقوه برای آزادی شهروندان شده است. این امر موجب رونق و احیای مجدد مباحث راجع به حریم خصوصی شد و کشورهای مختلف از سال ۱۹۷۱ میلادی برای حمایت از حق بر حریم خصوصی شهروندان در برابر اشکال نوین تجاوز به بازنگری قوانین خود پرداختند و اسناد بین‌المللی مهمی برای حمایت از این حق در برابر اشکال نوین فناوری، تدوین شد که مهمترین آنها عبارتند از:

- کنوانسیون حمایت از داده شورای اروپا

^۱ شاه علی، احمدرضا، «اخلاق رسانه و حریم خصوصی»، رویکرد اسلامی، مجله رسانه، شماره ۸۰، زمستان ۱۳۸۸، صص ۴۳ و ۴۴. چنانکه اولین مقاله جدی راجع به حق بر حریم خصوصی سال ۱۸۹۰ میلادی از سوی دو قاضی آمریکایی در واکنش به انتشار عکس‌های خصوصی یکی از آنها در روزنامه‌ها نوشته شد.

^۲ International principles of professional ethics in Journalism, available at: http://ethicnet.uta.fi/international/international_principles_of_professional_ethics_in_journalism

^۳ اصول بین‌المللی اخلاق حرفه‌ای در روزنامه‌نگاری طی چندین نشست مشورتی در طول پنج سال با حضور تعدادی از سازمان‌های روزنامه‌نگاری منطقه‌ای و بین‌المللی در سال ۱۹۸۳ م. تصویب شد.

^۴ شاه علی، احمدرضا، همان، ۴۴

^۵ گزارش حمایت از داده، همان، ص ۱۵

^۶ هوسمن، کارل، «حرمت حریم خصوصی در برابر حق مردم به آگاهی از رویدادها»، ترجمه داوود حیدری، مجله رسانه، سال هفتم، شماره سوم، ص ۴۴

- دستورالعمل اتحادیه اروپا درباره حمایت از داده
- دستورالعمل حمایت از حریم خصوصی ارتباطاتی اتحادیه اروپا
- کنوانسیون جرایم سایبر

این اسناد و نیز قوانین ملی کشورهای اروپایی و نیز کانادا و استرالیا خاطرنشان می‌سازند که لازمه انتقال داده‌های شخصی شهروندان به کشورهای دیگر، وجود سطح کافی حمایت از این داده‌ها در آن کشورها است که یکی از مهمترین عناصر ارزیابی این سطح حمایت، وجود قوانین شفاف و جامع حمایت از داده‌هاست. این امر به قدری اهمیت دارد که به علت تفاوت رویکرد کشورهای اروپایی با ایالات متحده آمریکا در این زمینه تا مدتی موجب تحریم انتقال داده‌های شخصی شهروندان اروپایی به آمریکا شد که در نهایت منجر به انعقاد توافقنامه بندرگاه امن میان آنها گردید که بر اساس آن، اطلاعات خصوصی شهروندان اروپایی تنها در اختیار شرکت‌هایی از آمریکا قرار می‌گیرد که مقررات بندرگاه امن را پذیرفته و سطح بالاتری از حمایت نسبت به این داده‌ها ارائه نمایند.^۱

با توجه به مطالب فوق و اهمیت این حق و قوانین حمایت از آن، هم از نظر حقوق شهروندی و هم از نظر مبادلات بین‌المللی، واضح است که از سوی حاکمیت‌ها بایستی توجهی جدی به این امر صورت گیرد. در این میان به شکل عجیبی نظام تقنینی ایران نسبت به این موضوع ناکافی عمل کرده است و هیچ قانون مستقلی در این زمینه وجود ندارد و بایستی در این زمینه اقدام به قانونگذاری شود. فرآیند منطقی تقنین اقتضا دارد که قانونگذاری در یک حوزه جدید، مبتنی بر مطالعات مبنایی آن حوزه باشد. زیرا علم قانونگذاری^۲ یک نظام و دانش بین‌رشته‌ای و ترکیب‌یافته از مباحث مبنایی روش‌شناختی، هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی است^۳ که معمولاً در چارچوب نظام حقوقی معین شکل می‌گیرد و جایگاه، موفقیت و مطلوبیت برون‌داد آن بستگی به شناخت ابعاد نظام حقوقی دارد. در نظام حقوقی آلمان که مبتنی بر یک رویکرد واقع‌گراست، بر اساس رای دادگاه قانون اساسی آلمان اصل اول حاکم بر روش قانونگذاری عبارتست از **بررسی، احراز و اثبات واقعیاتی که مبنا و اساس وضع قانون می‌باشد.** دادگاه قانون اساسی آلمان، مقنن را ملزم به جستجو و استخراج تمام واقعیاتی می‌داند که با قانون مورد نظر در ارتباط هستند. این امر، مستلزم به‌کارگیری روش علمی مبتنی بر مشاهدات عینی و تجزیه و تحلیل پدیده‌های اجتماعی و اقتصادی است. مقنن موظف است که خود را در جریان دست‌آوردهای حاصل از پژوهش جامعه‌شناسی تجربی و آماری قرار دهد. تشکیل کمیسیون‌های تخصصی برای بررسی و توصیف واقعیات جامعه از منظر سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و حقوقی و نیز استماع نظر کارشناسان متخصص در چارچوب آیین‌های پارلمانی از مهم‌ترین ابزارهای انجام این وظیفه‌اند.^۴ مشخص است که

^۱ حسنی، جعفر، همان، ص ۱۹ و اصلانی، حمیدرضا، حقوق فناوری اطلاعات، نشر میزان، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۴، ص ۷۷

^۲ علم قانونگذاری را به علم شناسایی، اعلام و تنفیذ قواعد الزام‌آور حاکم بر روابط اجتماعی تعریف کرده‌اند. قاسمی، محسن، «علم قانونگذاری در سایه حقوق اساسی»، مجله حقوق اساسی، شماره ۳، زمستان ۱۳۸۳، ص ۱۵۸

^۳ همان، ص ۱۶۷

^۴ برای اطلاع بیشتر از اصول حاکم بر تقنین در آلمان ر.ک: قاسمی، محسن، همان، صص ۱۵۸ و ۱۵۹. همچنین در این منبع آمده است که مراحل اصلی فرآیند تقنین عبارتند از:

۱- ظهور یک مسأله

۲- تعریف این مسأله با توجه به تجزیه و تحلیل تنش موجود بین آرمان‌ها و خواسته‌های یک جامعه و رفتار اعضا آن

۳- تعیین اهداف

در یک نظام حقوقی ارزش‌گرا که علاوه بر واقعیت‌های اجتماعی، ارزش‌های اخلاقی نقش تعیین‌کننده‌ای در چهارچوب حقوق دارد، بایستی گام اول بررسی و تحقیق مبانی نظری و به ویژه بنیادهای هستی‌شناختی حوزه مورد تقنین باشد. بدین ترتیب یکی از مهمترین اموری که به نظام‌های حقوقی و نهادهای قانونگذار اعتبار ویژه می‌بخشد، قاعده‌مند بودن آن نظام‌ها و ابتنای قوانین بر اصول کلی و پایه‌های بنیادین است^۱ که این نوشتار برآنست که گامی برای مطالعات مبنایی جهت تعریف و شناسایی مبنایی حق بر حریم خصوصی باشد.

اهمیت تحقیق

چنانکه گفته شد از یکسو ماهیت حق بر حریم خصوصی، بسیار بحث‌برانگیز و حساس است و میدانی برای چالش میان حقوق فردی و منافع جمعی است و از سوی دیگر حمایت قانونی از این حق الزامی است. شفافیت در قوانین مربوط به حریم خصوصی برای حمایت از شهروندان در برابر دولت و سایر شهروندان، برای قضات در مرحله رسیدگی به دعاوی، برای خبرنگاران در زمان انتشار اخبار مربوط به شهروندان و مسئولیت مدنی ایشان در قبال اخبار خصوصی ایشان و برای مأموران دولت جهت تشخیص مرز میان اطلاعات همگانی و اطلاعات خصوصی مهم است. اما بررسی قوانین موضوعه ایران نشانگر عدم کفایت سطح حمایت آنها نسبت به حق بر حریم خصوصی شهروندان است و تقریباً هیچ قانونی بصورت مستقل به بحث حریم خصوصی نپرداخته است.^۲ مجموع موادی هم که به صورت متفرقه در قوانین مختلف برای حمایت از حریم خصوصی وجود دارند، سطح حمایت کافی را ارائه نمی‌کنند^۳ و نظام تقنینی ایران بایستی نسبت به تدوین یک قانون جامع برای حمایت از این حق اقدام نماید. ولی متأسفانه تجربیات چند ساله اخیر تقنین در ایران نشان می‌دهد که تنها در موارد محدودی پیش‌نویس لایحه یا طرح قانونی بر مطالعات مبنایی استوار است. قانون-گذاری‌های ضعیف و شتابزده سال‌های اخیر نظام تقنینی ایران که انتقادات حقوقی بسیاری را موجب شده است، برای تقنین در امر مهمی همچون حق بر حریم خصوصی اصلاً کفایت ندارد^۴ و چنانکه گفته شد گام اول یک تقنین منطقی،

۴- تجزیه و تحلیل واقعیات موجود در اجتماع که باید در ارایه راه‌حل حقوقی برای مسأله پدیدآمده، مورد توجه واقع شوند

۵- طرح‌ریزی راه‌حل جایگزین که مستلزم مطالعه و بررسی ابزارهای مناسب برای تامین اهداف تعیین‌شده است.

۶- ارزیابی و سنجش آینده‌نگرانه قابلیت و توانایی این ابزار برای وصول به اهداف موردنظر.

۷- ارزیابی کارایی و اثرگذاری راه‌حلهای اتخاذشده در گذشته

۸- انتخاب ابزار مناسب (هنجار مطلوب) و قرار دادن آن در قالب قانون (وضع)

^۱ جودی نعمتی، اکرم، «بازنگری و تحول قوانین در نظام حقوقی و قانونگذاری»، دوفصلنامه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال دوازدهم، شماره ۴۷، پاییز ۱۳۸۶،

ص ۲

^۲ برای رفع این اشکال در اواخر دولت هشتم در سال ۱۳۸۴ لایحه‌ای تحت عنوان "لایحه حریم خصوصی" به مجلس شورای اسلامی تقدیم شد. علیرغم اشکالاتی که لایحه داشت، لایحه جمعی بود که قواعدی برای حمایت از تمام اشکال حریم خصوصی اعم از جسمانی، اماکن و منازل، محل کار، اطلاعات و ارتباطات داشت و حتی مقرراتی برای حمایت از حریم خصوصی در برابر فعالیت‌های رسانه‌های همگانی دربرداشت ولی به دلایل نامعلومی این لایحه از سوی دولت نهم پس گرفته شد و مجلس هفتم و هشتم نیز در این زمینه اقدامی در قالب طرح قانونی صورت نداد.

^۳ این امر چنانکه گفته شد علاوه بر اشکال در حمایت از حقوق شهروندان ایرانی، موجب تحریم در تبادل داده‌های تجاری در سطح بین‌المللی می‌شود که این امر برای تجار و بازرگانان ایران بسیار زیان‌آور خواهد بود. مقنن قانون تجارت الکترونیکی را برای پیشگیری از چنین نتیجه‌ای تصویب کرده است ولی تصویب این قانون با آن همه ضعف، وافی به مقصود نبوده است.

^۴ برای درک این موضوع می‌توان در مورد قوانین چند سال گذشته به سایت مجلس مراجعه کرد که بررسی تطور زمانی تغییرات و اصلاحات در متن لوایح و طرح‌ها و نیز گزارشات مقطعی که پس از ارجاع طرح یا لایحه به کمیسیون تخصصی تهیه می‌شود، همگی حاکی از نوعی شتابزدگی و سطحی‌نگری در تدوین اغلب آنهاست.

مطالعات مبنایی آن است و عدم شناسایی صحیح مبانی و چهارچوب‌های این حق، می‌تواند موجب ایجاد اختیاراتی برای دولت‌ها علیه شهروندان، به نام شهروندان شود. علاوه بر اینکه برقراری توازن میان حقوق فردی و منافع جمعی متعارض در باب حریم خصوصی، نیازمند مطالعات دقیقی در باب مبانی این حقوق و رابطه میان فرد و جامعه است، مبانی حق در شناسایی حق اعم از تعریف، حدود، مصادیق و حتی نحوه حمایت از حق ضروری است. چنانکه امکان دارد با وجود پذیرش اصل حمایت، مبانی فکری حاکم، نشانگر این امر باشد که در تعارض میان حق بر حریم خصوصی و حق بر گردش آزاد اطلاعات، حق اخیر مرجح است و در مورد حق خلوت صرفاً به حمایت‌های فنی و مقررات خودتنظیمی اکتفا شود.^۱

با توجه به همه مطالب گفته شده، ضروری است که قانونی جامع و شفاف در زمینه حق بر حریم خصوصی در ایران تدوین شود ولی در عین حال به دلیل اهمیت موضوع لازم است که مبانی این حق در حقوق اسلام و حقوق اساسی ایران تبیین گردد تا چهارچوب صحیحی برای این حق ایجاد شود و این پژوهش در راستای پاسخگویی به این نیاز طراحی شده است. خلأ یک مطالعه جدی در این حوزه نیز ضرورت این پژوهش را دو چندان می‌کند و این تکلیف جامعه علمی است که اصول و محورهای لازم‌الرعايه را برای سیستم تقنینی و اجرایی تبیین کند و این موضوع در این راستا انتخاب شده است. اگر چه تنها آغازی در این زمینه است و ادعایی بیش از این ندارد.

لازم به تذکر است که با توجه به عنوان پایان‌نامه شاید چنین به نظر آید که این تحقیق به دنبال تحلیل مبانی حق بر حریم خصوصی در وضعیت فعلی و قوانین موضوعه است و به عبارتی به دنبال این نکته است که همین مقدار از حق بر حریم خصوصی که در نظام حقوقی ایران مورد شناسایی و حمایت قرار گرفته است بر چه مبانی استوار است. ولی چنانکه گفته شد، هیچ تلاش نظام‌مندی در نظام حقوقی ایران برای حمایت جامع از حریم خصوصی صورت نگرفته

^۱ به منظور حمایت از حریم خصوصی، چهار الگوی حمایتی در کشورهای مختلف جهان، رایج است. در بسیاری از کشورها، چند الگو و در کشورهایی که به این مفهوم توجه خاص دارند، تمام الگوها به طور همزمان مورد استفاده قرار می‌گیرند. این روش‌ها عبارتند از:

قوانین جامع (Comprehensive laws): ویژگی خاص حقوق عمومی آن است که سود و زیان ناشی از انجام یا ترک آن، به کل جامعه انسانی تسری پیدا می‌کند. در این راهکار، وظیفه خاص حمایتی بر دوش دولت گذاشته می‌شود. در نتیجه، دولت علاوه بر اینکه خود، حق دخالت یا ورود به این حریم را ندارد، باید برای حفظ این حریم، هم اقدامات پیشگیرانه و هم اقدامات تنبیهی را اعمال کند. کوتاهی دولت در این حوزه، مسئولیت داخلی و بین المللی را برای دولت به وجود می‌آورد. در بسیاری از کشورهای دنیا، جمع‌آوری، استفاده و نشر اطلاعات شخصی، چه به وسیله دولت و چه به وسیله بخش خصوصی، و همچنین، دفاع از سایر حوزه‌های حریم خصوصی، تحت کنترل قوانین عمومی است و بر حسن اجرای آن هم نظارت صورت می‌گیرد. الگوی قوانین جامع توسط اتحادیه اروپا و نوع دیگری از آن هم در کانادا و استرالیا پذیرفته شده و در حال اجراست.

قوانین موردی (Sectoral laws): همچنان که از نام آن بر می‌آید، این مدل در برابر قوانین جامع قرار می‌گیرد و حالت موردی دارد. در این مدل، قوانین با توجه به نیاز و شرایط خاص تصویب می‌شوند. عدم برخورداری از یک سیستم نظارتی کارآمد و نداشتن تعریف روشن در قوانین موردی و در نتیجه، فقدان سیستم جامع دربرگیرنده همه احتمالات و نیاز به قانونگذاری مجدد از عیوب این مدل است.

خودتنظیمی (Self Regulation): در این مدل، خود فرد با توجه به مسئولیتی که بر دوش دارد در تعامل با شهروندان دیگر و شرکت‌هایی که سیاست حریم خصوصی خود را اعلام می‌کنند، به تنظیم روابط خود در خصوص حفاظت از اطلاعات و اموال شخصی خود می‌پردازد. این روش هر چند از ضمانت اجرایی خوبی برخوردار است، اما در عین حال، ابهام در نوع حفاظت و ابهام در نوع احوال شخصی، منجر به ناکارآمدی خواهد شد.

تکنولوژی‌های حفاظت از حریم خصوصی (Technologies of Privacy): در این مدل با استفاده از فناوری در سطوح مختلف حفاظتی به حمایت از حریم خصوصی به ویژه در بعد اطلاعات پرداخته خواهد شد. استفاده از تکنولوژی می‌تواند دامنه حمایت را افزایش دهد و حاشیه امن متجاوزان و متجاسران به حریم خصوصی را از بین برد. به گونه‌ای که این افراد زودتر شناسایی شده و در برابر قانون قرار داده شوند. عیب این روش آن است که می‌تواند ابزاری برای ورود به حریم خصوصی باشد و اطلاعات افراد را سرقت کند.

برای اطلاع بیشتر رک: راعی، مسعود، «حریم خصوصی و امر به معروف و نهی از منکر»، مجله حکومت اسلامی، سال پانزدهم، شماره دوم، تابستان ۸۹، صص ۱۱۷-۱۱۸